

MARG'ILON ATLASCHILIK TERMINLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Abdusamad Abdumalikov

Farg'ona davlat universiteti ta'lim jarayonini tashkil etish bo'limi uslubchisi

zulfimalik1996@gmail.com

ORCID iD: 0009-0002-9136-3087

Annotatsiya: Mazkur maqolada Marg'ilon atlaschilik maktabiga xos terminlarning shakllanish manbalari, ularning leksik-semantik tizimi, tarixiy qatlamlari hamda etnolingvistik xususiyatlari atroflicha o'rganilgan. Tadqiqotda atlaschilik kasbining tili milliy tilning amaliy soha leksikasiga ta'sir etuvchi omil sifatida baholanadi. Shuningdek, maqolada terminlarning semantik maydonini tashkil etuvchi asosiy leksik guruhlar, ularning metaforik kengayish, ko'p ma'nolilik va shevaga xos talaffuz shakllari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Marg'ilon, atlaschilik, termin, leksik ma'no, semantika, etnolingvistika, kasbiy leksika.

Kirish: Marg'ilon shahri qadimdan ipakchilik va atlas to'qish san'ati bilan mashhur bo'lib, bu kasb nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va lingvistik jarayonlarning ham ajralmas qismiga aylangan. Ipakchilik va atlas to'qish faoliyati davomida yuzlab so'z va atamalar vujudga kelgan bo'lib, ular o'zbek tilining kasbiy leksik qatlamini tashkil etadi.

Atlaschilik tilida mavjud terminlar xalq og'zaki ijodida, ayollar nutqida va ishlab chiqarish jarayonida faol qo'llanadi. Ular ko'p hollarda moddiy madaniyat, mehnat an'analari, estetik qarashlar bilan uzviy bog'liq. Shu jihatdan Marg'ilon atlaschilik terminlari nafaqat tilshunoslik, balki etnolingvistika va madaniyatshunoslik uchun ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Atlaschilik jarayonida ishlatiladigan terminlarning kelib chiqishi turlicha: ularning bir qismi o'zbek tilining so'z yasash qonuniyatlari asosida paydo bo'lgan bo'lsa, yana bir qismi fors, arab, rus va xalqaro tillardan kirib kelgan. Terminlar tahlili bu sohaning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, texnologik o'zgarishlarini va ijtimoiy ahamiyatini ham aks ettiradi.

1. Atlaschilik terminlarining shakllanish manbalari

Atlaschilikka oid leksik birliklarning kelib chiqish manbalari Marg'ilon shahrining tarixiy savdo aloqalari, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va texnologik yangiliklar bilan bevosita bog'liq. Tahlillar asosida terminlar to'rtta asosiy manba guruhiga ajratiladi:

1. Mahalliy o'zbekcha so'z yasash orqali vujudga kelgan terminlar

Bu guruhga tilimizdagi so'z yasovchi qo'shimchalar orqali hosil bo'lgan so'zlar kiradi:

ipchi, bo'yovchi, to'quvchi, ilgak, taroq, dastgoh, arqon kabi birliklar. Ular asosan to'qish jarayoni, ip tayyorlash, rang berish, naqsh solish kabi bosqichlarni ifodalaydi. Ushbu terminlar o'zbek tilining so'z yasovchi morfematik imkoniyatlari orqali shakllangan.

2. Fors-tojik tilidan kirgan terminlar

Marg'ilon atlaschiligidan atlas, adras, naqsh, shoyi, bofanda kabi so'zlar mavjud bo'lib, ular forscha-tojikcha ildizga ega. Masalan, atlas — "ipak mato", bofanda — "to'quvchi", naqsh — "bezak, chizma". Bu leksik qatlam o'rta asrlardagi savdo-madaniy aloqalar davrida tilga singgan.

3. Arab tilidan kirgan so'zlar

Islom sivilizatsiyasi davrida o'zbek tiliga arabcha manbali ko'plab terminlar kirib kelgan. Atlaschilikda rang, san'at, naqsh, tarsim, uslub kabi terminlar arabcha ildizga ega bo'lib, bu soha leksikasining ilmiy-estetik tildagi qatlamini boyitgan.

4. Rus va xalqaro manbali terminlar

XX asrning 30–70-yillarida ishlab chiqarishga texnik vositalar kirib kelishi bilan stanok, motor, mashina, shablon, nabor, texnologiya, model kabi terminlar joriy bo'ldi. Ular atlas ishlab chiqarishning sanoat bosqichiga o'tganini ko'rsatadi.

Demak, atlaschilik terminlari ko'p manbali va tarixiy qatlamli tizim bo'lib, bu holat Marg'ilon hunarmandchilik maktabining uzoq tarixiy taraqqiyoti natijasidir.

2. Leksik-semantik tizim va guruhlanish

Atlaschilik terminlari semantik jihatdan kasb jarayonining bosqichlari bo'yicha guruhlanadi. Quyidagi jadval asosida ularning semantik maydoni ko'rsatilgan:

No	Guruh nomi	Misollar	Semantik tavsif
1	Xom ashyo tayyorlash	ipak, chigit, erish, ip, bo'yin, taroq	Ipak qurtidan olingan tolani tayyorlash bosqichidagi terminlar
2	Bo'yash jarayoni	bo'yoq, rang, qovurish, xolst, suv, sovun	Ipga rang berish va mustahkamlash jarayoniga oid terminlar
3	To'qish texnologiyasi	dastgoh, ilgak, arqon, qochir, qatron, qo'shilma	Matoni to'qish jarayonidagi asbob-uskunalar va harakat nomlari
4	Naqsh va bezak berish	naqsh, gul, chiziq, ramz, belgi, shablon	Matoga bezak solish, estetik elementlar tizimi
5	Mahsulot turlari	atlas, adras, bekasam, duxoba, shoyi	Tayyor mato nomlari va ularning sifati, turi
6	Kasbiy amaliyot va ijtimoiy terminlar	usta, shogird, bozor, buyurtma, xon atlas	Hunarmandlar o'rtasidagi kasbiy ierarxiya va faoliyat terminlari

Bu guruhlarning har biri semantik maydon sifatida mustaqil, lekin o‘zaro bog‘langan tizimni tashkil etadi. Shuningdek, terminlarda polisemiya (ko‘p ma’nolilik) va metaforik kengayish keng uchraydi.

Masalan, ip so‘zi bir tomondan fizik tola ma’nosida, ikkinchi tomondan “ishning boshlanishi”, “aloqa”, “bog‘lovchi kuch” ma’nosida ham ishlatiladi. Naqsh so‘zi esa “bezak”, “hayot yo‘li”, “taqdir” ma’nolarini olgan.

Bu holatlar atlaschilik leksikasining semantik dinamikasini, tilning ramziy-obrazli imkoniyatlarini ochib beradi.

3. Mahalliy sheva va etnolingvistik xususiyatlar

Marg‘ilon atlaschiligi tili o‘zbek tili adabiy normasidan ayrim fonetik va morfologik jihatdan farqlanadi. Mahalliy talaffuzda quyidagi variantlar uchraydi: tarok (taroq), ilgich (ilgak), bo‘yok (bo‘yoq), ipakchi (ipchi), xolost (xolst).

Bu farqlar tilning dialektal xususiyati bilan izohlanadi. Marg‘ilon atlaschilari nutqida ayrim terminlarning talaffuzi vaqt o‘tishi bilan normaga yaqinlashgan, ayrimlari esa xalq og‘zaki nutqida saqlanib qolgan.

Bundan tashqari, ba’zi terminlar faqat Marg‘ilonga xos etnolingvistik belgiga ega. Masalan, erish, qochir, sarig‘ atlas, qovurish kabi terminlar boshqa hudud atlaschiligida deyarli ishlatilmaydi.

Bu birliklar kasbiy identifikator sifatida ham xizmat qiladi: ularni bilish yoki ishlata olish — atlaschi ayolning tajriba va mahoratini belgilovchi belgi hisoblanadi. Shu sababli, bu terminlar tilning ijtimoiy-gender xususiyatlarini ham aks ettiradi.

4. Atlaschilik leksikasining madaniy-semantik ahamiyati

Atlaschilik terminlari xalq tafakkurining, mehnat madaniyatining, ayollar mehnati va estetik qarashlarining til ifodasidir. Har bir termin orqali xalqning mehnat falsafasi, go‘zallik haqidagi tasavvuri, barqaror mehnat an‘analari ifodalanadi.

Masalan, atlas so‘zi nafaqat mato turini, balki go‘zallik, nafislik, ayollik timsolini bildiradi. Naqsh so‘zi esa faqat bezak emas, balki “hayotning tartibi”, “taqdir chizig‘i” kabi metaforik ma’nolarga ega. Shu bois atlaschilik terminlari xalq dunyoqarashining semantik modeli sifatida ham o‘rganilishi lozim.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan bu terminlar milliy-madaniy konseptlarni aks ettiruvchi birliklar bo‘lib, ularni o‘rganish o‘zbek tili leksikasining tarixiy-madaniy qatlamini ochishga yordam beradi.

Xulosa

1. Marg‘ilon atlaschilik terminlari ko‘p qatlamli, tarixiy-madaniy jarayonlar bilan bog‘liq leksik tizimni tashkil etadi.

2. Ularning manbalari mahalliy, fors-tojik, arab va rus tillaridan iborat bo‘lib, bu hol atlaschilik sohasining tarixiy rivojlanishini aks ettiradi.

3. Terminlarning leksik-semantik tizimi kasb jarayonining bosqichma-bosqich bosqichlarini ifodalaydi, ularning ma’nosi esa mehnatning mohiyatini ochib beradi.

4. Mahalliy talaffuz, dialektal variantlar va etnolingvistik elementlar Marg‘ilon atlaschilik maktabining o‘ziga xos til belgilarini yaratgan.

5. Bu terminlar o‘zbek xalqining estetik tafakkuri, mehnat madaniyati va milliy identitetining tilda ifodalangan ramziy ko‘rinishidir.

Shunday qilib, Marg‘ilon atlaschilik terminlarini chuqur o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarix, sotsiologiya va etnografiya yo‘nalishlari uchun ham katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xtiyeva M. O‘zbek xalq hunarmandchiligi terminlari leksik-semantik tizimi. – Toshkent: Fan, 2019.

2. Karimov R. Marg‘ilon atlaschilik maktabi va uning rivojlanish bosqichlari. – Farg‘ona, 2018.

3. Rasulova Z. Kasbiy leksikaning etnolingvistik tahlili. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.

4. Abdullayeva D. O‘zbek tili terminologiyasining shakllanish bosqichlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2021.

5. G‘ulomova X. Ipakchilik va atlaschilikning madaniy merosi. – “O‘zbek tili va adabiyoti”, №2, 2022.

6. Aliyeva S. Atlaschilikda ishlatiladigan kasbiy terminlarning semantik tizimi. – FDU Ilmiy axborotlari, №3, 2023.

7. Rahimova M. Marg‘ilon atlasining lingvokulturologik jihatlari. – “Filologiya masalalari”, 2024.

